

L'art com a instrument per millorar les competències i promoure el benestar dels professionals de la salut i dels pacients

Vincenza Ferrara

Exdirectora del Laboratori d'Art i Humanitats Mèdiques de la Universitat Sapienza de Roma, i experta en estratègies de pensament visual i l'art com a eina per a l'aprenentatge a l'escola i en l'educació mèdica

2

L'art utilitzat amb mètodes pedagògics pot esdevenir una eina vàlida per al desenvolupament de competències i habilitats útils per promoure comunicacions i relacions efectives, necessàries en contextos assistencials.

3

La mateixa Organització Mundial de la Salut va indicar l'any 1992 la necessitat de desenvolupar les habilitats per a la vida dins dels espais de formació i aprenentatge.

Aquestes habilitats es poden agrupar segons 3 àrees:

EMOCIONAL- autoconeixement, gestió emocional, gestió de l'estrès

RELACIONAL - empatia, comunicació eficaç, relacions efectives

COGNITIVA: resolució de problemes, presa de decisions, pensament crític, pensament creatiu

4

L'art pot ajudar a desenvolupar aquestes habilitats connectant-se amb les ciències mèdiques i ajudant a promoure la resiliència i limitar l'estrès, els riscos de les activitats sanitàries.

5

Per què el sector de la salut necessita altres disciplines i en particular les humanitats?

6

Des de mitjans del segle passat, els estudis en el sector de les cures, han identificat qüestions crítiques en l'enfocament biomèdic que s'han convertit en la base dels tractaments: el cos es considera una màquina i la malaltia el seu fracàs. Ja la definició de salut de l'OMS de 1947 "Un estat de complet benestar físic, mental i social i no només l'absència de malaltia o dolència" va introduir el nou enfocament biopsicosocial del tractament.

7

Entre els anys 1950 i 1960 es va definir com a fonamental el supòsit del model biopsicosocial i, per tant, que tota condició de salut o malaltia és conseqüència de la interacció entre factors biològics, psicològics i socials (Engels, 1977, 1980; Schwartz, 1982).

8

Els objectius d'aquest enfocament són: Posar el pacient al centre del procés de tractament, Introduir la "humanització" de l'atenció, Desenvolupar un enfocament empàtic i holístic (global).

9

Uns objectius que introduïts, com a Humanitats Mèdiques, en la formació del sector sanitari, com ja es fa als Estats Units, poden perfilar un enfocament que connecta diferents sectors disciplinaris com la medicina, la infermeria i en general l'àmbit assistencial i les ciències humanes (literatura, història, filosofia, etc.), les ciències socials (antropologia, psicologia i sociologia) i les arts (arts visuals, teatre, música, etc.) i les seves aplicacions en el sector educatiu i clínic.

10

D'alguna manera pretenem reconstruir un pont entre les disciplines per reprendre la pràctica del passat quan el metge no ignorava la literatura, la filosofia i les arts.

11

Aquest enfocament pot ajudar a desenvolupar capacitats i habilitats útils en aquest sector. Habilitats d'exploració física (inspecció o intervenció), Resolució de problemes, Pensament crític, Empatia, Treball en equip, Comunicació, Tolerància a l'ambigüitat, Escolta activa.

12

Poden millorar l'observació per al diagnòstic i el procés de tractament, la comunicació amb els pacients en un context de consens i comunicació interprofessional, afavorir el benestar limitant l'estrès i el burnout.

13

Parlarem aquí de com l'art pot esdevenir una eina útil per aconseguir allò que es proposa. Hi ha moltes connexions entre l'art i la medicina també vinculades a les cures i la malaltia. Entre aquestes relacions trobem l'observació de l'art i l'art de l'observació, el diagnòstic de patologies en l'art, l'aprenentatge de les emocions de l'art.

14

Vegem algunes obres per trobar algunes d'aquestes relacions: un exemple és la Lliçó d'anatomia del Dr. Nicolas Tulp (Rembrandt van Rijn (1606-1669) (1632) Mauritshuis, La Haia) on no només tenim la representació d'una activitat mèdica sinó també l'evidència de com els mateixos artistes eren avui dia una lliçó d'anatomia que pot ser útil per a la medicina. En aquest sentit, cito un metge de Madrid, Francisco Javier Barbado Hernández, que va portar els seus estudiants de medicina al museu del Prado per parlar d'anatomia.

15

Un exemple interessant de cura en l'art és la imatge d'Aquil·les Bandaging Patroclus – Cup (segle VI aC el Staatliche Museen zu Berlin) on podem comprovar com el mateix mètode d'embenat encara s'utilitza avui dia. Quantes coses podríem aprendre de l'art?

16

I, finalment, el quadre que testimonia una operació d'apendicitis l'any 1929 (Apendicectomia a Ginebra (1929) – Christian Schad.

Podríeu discutir amb els alumnes les eines utilitzades o les diferències amb el que es fa avui.

17

I ara fem un joc. Et demano que miris la primera imatge, la segona i la tercera? Què has vist al primer, segon, tercer?

19

Mirem-ho d'un en un i prestem atenció.

20

Aquest joc va servir per reflexionar sobre les diferències entre veure i observar

Mirar: Quan l'estímul visual és processat per l'escorça occipital. És una activitat que forma part de l'experiència diària de cadascun de nosaltres, i és a través d'aquesta operació que es produeix el nostre primer contacte amb la realitat que l'envolta. Veure és

el mitjà més immediat, espontani i eficaç per obtenir informació. És una acció immediata, espontània, no selectiva.

Observar: (> ob + servir) és una elaboració intencionada d'un fenomen visual concret considerat rellevant i significatiu, amb l'objectiu de conèixer-lo i descriure'l.

Es configura com un procés cognitiu, orientat a la comprensió d'un fenomen posant-lo en relació amb un context.

21

El com d'important és el desenvolupament de les habilitats d'observació en el sector assistencial. Cal recordar que entre els primers a parlar de la importància d'aquesta habilitat en la medicina trobem Hipòcrates que al segle V aC. Va liderar el pas de la medicina esotèrica a la medicina empírico-racional i va ser qui va introduir la dimensió de l'observació de la realitat a la medicina.

22

En el marc de la formació a l'Àrea Mèdica i Sanitària, aplico diferents mètodes i pràctiques: El mètode cognitiu de les Estratègies de Pensament Visual, la Pràctica de l'escolta activa i el relatiu al Diagnòstic d'icones dins dels Graus de Medicina i especialitzacions, en Ciències d'Infermeria, per al personal d'equipaments sanitaris i departaments hospitalaris, en Hospicis i residències de gent gran.

23

Molt interessant en aquest sector és el mètode Visual Thinking Strategies ideat per Abigail Housen, psicòloga cognitiva i investigadora a Harvard, i Philip Yenawine, director d'activitats educatives del MoMA de Nova York, a finals dels anys vuitanta. Junts entenen el potencial que pot despertar l'observació de l'art en el desenvolupament d'importantes habilitats cognitives. Aquest mètode s'utilitza inicialment per implicar els visitants dels museus i després s'aplica com una important eina d'aprenentatge a les escoles que condueix a la formació universitària amb la creació de col·laboracions entre experts en museus i especialistes de diversos sectors.

24

El mètode VTS activa una discussió dirigida per un facilitador davant una obra d'art o una imatge amb el propòsit d'assolir diversos objectius:

- Desenvolupar les habilitats de pensament flexible i rigorós, observació, raonament basat en l'evidència, considerar diferents punts de vista.
- Millorar la comunicació i l'escolta, respectar el punt de vista dels altres i considerar una possible discussió
- Desenvolupar l'alfabetització visual i la capacitat de trobar sentit a l'art
- Desenvolupar habilitats per resoldre problemes, curiositat i obertura vers suggeriments que no s'hi està familiaritzat.

- Desenvolupar l'autoestima, la confiança i la voluntat de participar en processos de reflexió i discussió en grup.

25

A Itàlia, els estudis sobre aquest mètode i les seves aplicacions van començar l'any 2014, fent referència als estudis que s'han dut a terme des de finals de la dècada de 1980 en l'àmbit de l'MH aplicat en cursos basats en l'ús de les arts visuals. Els resultats han demostrat que aquesta pràctica millora tant la capacitat d'observació i empatia com la capacitat de cura. Els cursos tenen objectius diferents i, per tant, estan estructurats de diferents maneres. Els cursos poden durar des d'unes poques hores fins a semestres sencers. Aquí podem veure dues imatges relacionades amb les lliçons al Museu per a estudiants de la Universitat de Yale i a Itàlia per a estudiants de la Universitat Sapienza de Roma.

26 – 27

A través de les pràctiques artístiques també es pot explicar les diferències entre sentir i escoltar i concienciar al sanitari de la importància de prestar atenció per entendre plenament l'interlocutor.

28

Una altra pràctica interessant per aplicar amb estudiants de medicina o en el context del desenvolupament professional és la iconodiagnòstic. Les obres d'art, ja siguin pintures o estàtues, s'examinen acuradament per detectar qualsevol indicatiu d'alteració.

El concepte va ser introduït el 1983 per Anneliese Pontius, psiquiatra de la Universitat de Harvard, que es va comprometre a demostrar l'antiga presència de la síndrome de Crouzon a l'arxipèlag de Cook examinant les característiques de les estàtues trobades a aquestes illes.

29

Gràcies a la sinergia entre medicina i història de l'art, és possible, per exemple, reconstruir les malalties que més van caracteritzar un període històric determinat.

Entre els pioners d'aquesta disciplina a Itàlia, destaca Vito Franco, professor titular d'anatomia patològica a la Universitat de Palerm. Massimo Papi també treballa en el camp de la dermatologia o Prof. Zamboni a la Universitat de Ferrara. Durant anys, ha organitzat una conferència DERMART, que inclou debats relacionats amb afeccions de la pell que es troben en obres d'art. Fa uns anys, es va formar una associació internacional, ISI (Societat Internacional d'Iconodiagnòstic), que va reunir molts especialistes. El Dr. Francisco Javier Barbado Hernández de Madrid va analitzar la Mona Lisa del Museu del Prado des d'una perspectiva iconodiagnòstica.

30

Aquesta pintura, "El Sant Sopar", de Jacopo Bassano (1510-1592) (Galeria Borghese, Roma), va ser analitzada per estudiants de medicina de tercer any a la Universitat Sapienza fa uns anys.

31

Els estudiants van aplicar el procés d'observació activat amb estratègies de pensament visual i van identificar un problema relacionat amb el valg dels dits dels peus. Aquest és un exemple de com passar de l'art a la pràctica clínica.

32

En resum, mostrem aquí què pot produir l'art en el context de la formació i la formació contínua en el sector sanitari: habilitats d'observació, empatia, consciència emocional, temps dedicat al pacient, relacions interprofessionals, expressió lingüística i menys errors.

33

Nombrosos estudis han demostrat que l'exposició a les arts permet:

- Reducció de l'estrès
- Augment de l'autoreflexió i l'autoconsciència
- Modificació dels patrons de comportament
- Normalització de la freqüència cardíaca, la pressió arterial i fins i tot els nivells de cortisol

Referències: Bolwerk et al. "How art changes your brain...", 2014

Grossi E., et al. "Magic Moments: Determinants of Stress Relief..." 2018

34

Les arts són útils per promoure la salut i el benestar, com també indica Quina és l'evidència sobre el paper de les arts en la millora de la salut i el benestar? Una revisió d'abast de l'Organització Mundial de la Salut. (Oficina Regional de l'OMS per a Europa, 2019)

35

També s'ha mesurat i registrat un impacte positiu de les metodologies esmentades en el desenvolupament cognitiu, així com en la promoció del benestar mitjançant la reducció de l'ansietat i l'estrès, en les experiències que nosaltres, com a grup de projecte i l'associació VTSItalia, hem implementat al llarg dels anys, incloent-hi cursos universitaris de medicina i professions sanitàries, formació específica en medicina general, CME en l'àrea mèdica i sanitària, departaments hospitalaris i hospicis, associacions d'estudiants

de la Universitat Politècnica de Torí-Chieti, escoles, benestar organitzatiu a les empreses i projectes de neurociència.

36

Per avaluar l'impacte en els participants del curs i l'activitat, vam utilitzar qüestionaris de satisfacció al final del curs, un formulari de graella VTSKILL validat per mesurar l'impacte en el desenvolupament d'habilitats i qüestionaris per avaluar l'estrès i l'esgotament personal.

37

Aquí teniu algunes respostes a l'enquesta de satisfacció, concretament a la pregunta "Què he après?":

- Observar, avaluar, reflexionar
- "He après a observar acuradament amb ull crític, a formular hipòtesis consultant amb altres persones i a integrar diferents idees i coneixements". • El més sorprenent és que vaig aplicar la mateixa tècnica d'anàlisi pictòrica per preparar-me per a l'examen de semiòtica llegint casos clínics.
- Desenvolupar l'observació, el treball en equip i el pensament lateral.
- Rellevant per donar una ment oberta als professionals que sovint es troben "atrapats" en les directrius.

38

Aquesta és la graella VTSKILL per avaluar habilitats

39

L'aquest és el resultat de l'avaluació d'un grup de participants, amb avaluacions realitzades abans de l'inici de les reunions i al final de quatre o cinc reunions de dues hores. Com podem veure, hi ha un augment en els indicadors relacionats amb les habilitats avaluades al final del programa.

40

Aquí mostrem l'avaluació i els resultats de l'impacte en l'esgotament personal dels participants. Els estudiants d'infermeria de tercer any que no van participar en les activitats estan en blau, mentre que els que sí que van participar estan en vermell. Com es pot veure, al final del programa (aproximadament un mes), els estudiants blaus van augmentar els seus nivells d'estrès, mentre que els estudiants vermells, que sí que van participar, el van disminuir.

41

Com hem dit, aquestes activitats poden ser útils per promoure el benestar i la salut, i per tant tenen un impacte positiu en els pacients. Aquí teniu un estudi aplicat a pacients amb

lupus eritematós, que va demostrar com els pacients que van seguir el programa van millorar no només les seves habilitats sinó també la seva intel·ligència emocional relacionada amb la depressió, les relacions i les emocions; els altres, en alguns casos, van experimentar un empitjorament d'aquestes respostes. Altres experiències, per exemple, amb pacients de càncer o joves vulnerables, estan donant resultats positius, i s'està considerant la recerca a la unitat de mama del Policlínic Umberto I o a les sales psiquiàtriques dels hospitals.

42

I finalment, em plau concloure amb suggeriments d'un article de Beyond, "Dr. Feel-Good":

- Trencar motlles
- Prendre's el temps
- Comprometre's amb l'ambigüitat (l'art és ambigu i permet l'ús de metàfores i imatges per respondre millor a situacions complexes)
- Comprendre millor el context social del pacient
- Assumir que hi pot haver múltiples perspectives

Referència: Kumagai (2017: Acad Med.)

43

Aquí trobareu referències bibliogràfiques per a més lectures sobre els temes presentats.

Ferrara V. L'arte come strumento per la formazione in aria medica e sanitaria. Aracne editrice

Ferrara V, Pozzilli P, De Gara L, Mancuso T, La Torre G, Guarino M. The Art of Observation - How Art Enhances Healthcare Professionals' Skills. Clin Ter. 2025 Sep-Oct;176(5):672-674. doi: 10.7417/CT.2025.5280. PMID: 40996017.

Ferrara V., Franceschini A., Morlacchetti R., Giannini L., Iacobini M. (2023) The Visual Art to improve skills for Paediatrics Staff, International Journal of Pediatrics and child health, vol(11)

Ferrara V, Cannata V, Viola FJ. Art for the Development of Skills and Promotion of Well-Being - Experience on the Use of Art in Medical Students, in Tucuman, Argentina. Clin Case Rep Int. 2023; 7: 1468.

Ferrara V, Perrone ME, Mina C, et al. (2022) Science and visual Arts: Binomial or Dichotomy? A Pilot study in Systemic Lupus Erythematosus patients. Lupus.;31(14):1744-1749. doi:10.1177/09612033221131179.

Charlier, P., Perciaccante, A., Kluger, N., Nerlich, A.G., Appenzeller, O., Donell, S.T., Asensi, V., Mackowiak, P.A., Ferrara, V. and Bianucci, R., 2023. Iconodiagnosis: Guidelines and recommendations. *Ethics, Medicine and Public Health*, 31, p.100951.

V. Ferrara, (2021) Learning through art in medical education. In Medical Education for the 21st Century; Firstenberg, M.S., Stawicki, S.P., Eds.; IntechOpen: London, UK

V. Ferrara Arte y pensamiento crítico en la educación médica in Boletín de Umanidades Médica, 2021,n.8, pp.13-18, issn 2718-6547

Ferrara V., De Santis S., Manicone F., Martinino A., Consorti F., (2020) The visual art as a learning tool in medical education, Senses&Sciences, Vol 7 No 2 (2020): Volume 7 Issue 2

Ferrara, V.; De Santis, S.; Melchiori, F. M.(2020) *Art for improving skills in medical education: the validation of a scale for measuring the Visual Thinking Strategies method*. La Clinica Terapeutica, [S.I.], v. 171, n. 3, p. e253 - e259, apr. 2020. ISSN 1972-6007.

Gràcies per la vostra atenció!

Sitges, 22 d'octubre de 2025